

İNTERNET VƏ PSİXİ PROSESLƏR

Mehdiyeva Mədinə Arif qızı

Azərbaycan Dövlət Universitetinin

Fəlsəfə və Sosial Elmlər kafedrasının müəllimi

Açar sözlər: İKT, İnternet, insan şüuru, insan təfəkkürü, internet asılılıq.

Keywords: ICT, human reason, human consciousness, Internet addiction.

Ключевые слова: ИКТ, человеческий разум, человеческое сознание, Интернет-зависимость.

Problemin aktuallığı. Hal-hazırda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı və bütövlükdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması məsələsi çox vacibdir. Bu meyl müasir insanın ehtiyaclarını nəzərə aldığından və sosial tələbata cavab verdiyindən, təhsil sahəsi də daxil olmaqla bir çox fəaliyyət sahələrinə təsir göstərir. Yeni texnologiyalar, forma və təlim üsulları təhsil hüququnun, təhsil sahəsində eksperimental və yenilikçi tədbirlərin tam həyata keçirilməsi üçün şərait yaradır.

İcmalar yaradıcı prosesləri kollektiv və açıq şəkildə qiymətləndirə və inkişaf etdirə bilirlər. Milton və Qalileyin iştirak etdiyi intellektual icmalarda musiqi, elmi, ədəbi və fəlsəfi təcrübə həm dəyərləndirilir, həm də icma üzvləri tərəfindən yayılırdı. Lakin anadangəlmə yaradıcılıq qabiliyyətinə, yaradıcılıq kompleksinə müxtəlif texniki amillərin təsiri əsasən nəzərə alınmırdı [6].

Ancaq hər hansı bir sahədəki yaradıcılığı ilə sıx əlaqədə olan proseslər və predmetlər icmaların iştirakına, eləcə də həmin icma tərəfindən qiymətləndirilən və tələb olunan məlumatlarda əhəmiyyətli şəkildə əlaqələndirildikdə, onlar həm də texnoloji və kommunikativ vasitələr, hesablaşma qurğuları və bu cəmiyyətin resursları ilə də əlaqələndirilməlidir. Cəmiyyət ümumiyyətlə texnologiyaları hesaba almadan, həm də onlarla bağlı olan bacarıq və qabiliyyətləri nəzərə almadan başa düşülə bilməz. Rabitə texnologiyasından istifadə edilən bəzi icmalar əhəmiyyətli bir şəkildə dəyişirdi. Məsələn, Galileo və Herşelin iştirak etdiyi texnoloji praktikalar mənsub olduqları intellektual icmaların bilik və anlayışını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Texnologiya, cəmiyyətin formalaşması və inkişafı üçün mühüm bir fürsətdir – onların dəyərləri, məqsədləri və fəaliyyətlərinin formalaşması işində bir təkandır. Ona görə də insan fəaliyyətinin hər sahəsində, yaradıcılığın inkişafında mühüm rol oynayır [6].

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının koqnitiv proseslərə təsiri tədqiqatçılar tərəfindən son illərdə fəal şəkildə tədqiq edilir. Hal-hazırda bu problem S. Grenfeldin (Oxford University's Institute for the Future of the Mind) rəhbərliyi

altında Oksford Universitetinin Təfəkkürün gələcəyi İnstitutunun mütəxəssisləri, Stenford Universitetində (fəal insan və interaktiv media) də tədqiq edilir (Communication between Humans and Interactive Media Laboratory –CHIME Lab at Stanford University) [7]. Bu mərkəzlərin mütəxəssisləri əsasən idrak psixologiyası, nevrologiya və interaktiv texnologiyalar qovşağında tətbiqi fənlərarası tədqiqatlarla məşğul olur. Bir çox digər ölkələrdə də informasiya texnologiyalarının bilik proseslərinə təsirini öyrənmək üçün də ilk addımlar atılır. Hazırkı mərhələdə tədqiqatların tətbiqi nəticələrinin nəzəri ümumiləşdirilməsi və idrak proseslərinə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının təsirinin öyrənilməsi perspektivləri təyin edilməsi vaxtı gəlib çatmışdır.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Bir çox tədqiqatçılar müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində İK texnologiyalarının istifadəsi nəticəsində insanların yaradıcı düşüncə prosesi əsasında yeni fikirləri yaratmaq qabiliyyətinə malik olduğuna münasibətini bildirirlər. Keçirilən tədqiqatları elmi şərtlərlə əsaslanmaq üçün yaradıcı düşüncə prosesinin ümumi bir modelini, yaradıcı təfəkkürdə baş verən əsas zehni vəziyyətləri müəyyən edən xüsusi model təsvir edilir. Məlumat toplanılma, fikirdən ideyaya doğru, qiymətləndirməyə və həyata keçirilməsinə hərəkət göstərdi ki, İKT-nin insan yaradıcılığına təsiri çox vacibdir. Alimlərin gəldiyi gənətlərdən biri də global şəkildə yayılmış texnologiyalarının gələcək inkişafı beyində yaradıcı prosesin inkişafı da daxil olmaqla, insan həyatına daha çox ziddiyyətlərin gətirməsidir [1].

Müasir cəmiyyətin inkişaf xüsusiyyətləri. XIX əsrin tarixi sənaye cəmiyyətində elmi nəzəriyyələrin istifadəsi və praktiki tətbiqi dövrü kimi, əslində mühəndislik peşəsinin doğulmasından başlamışdır. Sənaye cəmiyyətində resursların təmərgüzləşməsi və məhsulların standartlaşdırılması kimi proseslər üstünlük təşkil etmişdir. XX əsrin son onilliklərindən başlayaraq biz əsasən cəmiyyətin köklü transformasiyasına şahid olmuşuq. İlk növbədə müxtəlif formalarda informasiyanın emalı və kommunikasiyasına aid yeni ixtira və texnologiyaların tətbiqi əsasən, resursların, məhsulların və xidmətlərin mütərəqqi inkişafına yönəldilmişdir. Bu yeni cəmiyyətin balansı, informasiya mənbəyi kimi qəbul olunur. Burada aydın bir paradoks gizlənilir: reallıq göstərir ki, texnologiyalar məlumatın hərtərəfli şəkildə əldə olunmasını nəzərdə tutur, bu da artıq düşüncədə statik bilik və bacarıqlar rəqabət üstünlüyünü təmin etmədiyini göstərir. Bu sənədlər, dizaynlar, standartlar, kurslar, kontaktlar, bazar strategiyaları, tədqiqatlar, qiymətlər, və sairə indi inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə demək olar ki, hər hansı bir yerdə bir neçə saniyə ərzində əldə oluna və əldə edilə biləcəyini ifadə edən bir fürsətdir. Ötən əsrdə rəqabət qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirilmiş məlumatlar indi artıq əmtəədir.

Bununla belə bir çox tədqiqatlar İKT-nin şagirdlərə olan real təsirləri və hazırlıq siyasəti, yəni təlim barədə dəqiq məlumat vermir. İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, İKT-nin müxtəlif növləri arasında kompleks qarşılıqlı əlaqələrin xüsusiyyətləri, hər hansı bir təşkilatın buraya əsaslı müdaxiləsi, sosial-iqtisadi vəziyyət və institusional xərclər kimi digər amillərin təsiri ilə bağlı hərtərəfli tədqiqatlar aparılmır. Daha sonar, İKT-nin təhsilə təsirinin geniş miqyaslı tədqiqatları da yoxdur. Avropa komissiyasının

2010-cu ildə gəlidiyi qənaət belədir ki, İKT-nin təhsilə və tələbələrin öyrənilməsinə təsirini təhlil etmək üçün hərtərəfli, ciddi və çətinləşən bir yanaşma lazımdır [2].

Bir sıra araşdırmalarda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tədrisin müxtəlif mərhələlərində şagirdlərə təsirinin mövcud vəziyyətinin təhlil etmək cəhd edilir. Burada məqsəd İKT-in necə, nə vaxt və hansı kontekstdə istifadə olunduğunu öyrənmək olmuşdur. İKT-nin şagirdlərə necə təsir edəcəyi barədə fikir müxtəlifliyi var, həm müsbət, həm də mənfi. İKT-nin şagirdlərə necə təsir etdiyinin öyrənilməsi göstərir ki, yüksək dərəcədə təsir edən əsas amillər sırasında həm şagird, həm də müəllimlərin istifadə etdiyi texnologiyalar və metodlardır. Müəllifin gəlidiyi qənaət belədir ki, İKT ilə əlaqəli ola biləcək bütün mənfi təsirlərlə yanaşı bu təsirlər əksər hallarda müsbətdir.

Tədqiqatçıların gəlidiyi daha bir qənaət – İKT-nin müxtəlif növləri arasında kompleks qarşılıqlı əlaqələr, təşkilat tərəfindən İKT-nin tətbiqi dərəcəsi, sosial-iqtisadi vəziyyət və institusional xərclər kimi digər amillərin təsiri ilə bağlı hərtərəfli tədqiqatların olmamasıdır [3]. Bu, Azərbaycana da aiddir.

Burada bir neçə sual var ki, xüsusi tədqiqatların keçirilməsini nəzərdə tutur. 1. Təhsilin nəticələrini stimullaşdıran (müsbət və ya mənfi) İKT ilə əlaqəli amillər hansılardır? 2. Rəqəmsal KİV-lərin şəxsi inkişaf və təhsilə təsirləri nədir? 3. İKT çevik təlimin təşkilinə və tənzimlənməsinə necə kömək edə bilər? 4. İKT-nin tədris təsirlərini təsdiq edən göstəricilər hansılardır və fərdlər, təşkilatlar və ölkələr üzrə müqayisəli səviyyədə bu, necə ölçülür?

Hal-hazırda İKT-nin insan tərəkürünə təsiri xüsusiyyətlərini öyrənən alimlər hesab edirlər ki, aparıcı idarəetmə nəzəriyyələri irəli sürən mütəfəkkirlər XXI əsrdə (P.Druker, Layson, Handy, və s.) müasir cəmiyyət "texnologiya deyil, insan və humanitar idarəetmə sənəti" əsasında inkişaf etməlidir. Eyni şəkildə, onlar gələcəkdə iqtisadi və strateji üstünlüyü ən üstün sayılan və ən inkişaf etmiş insan qabiliyyətləri olan müxtəlif qrupları qazanacaqlarına inanırdılar. Bir çox HR (insan resursu) aid idarəedənlər və menecerlər gündəlik vəzifələrini yerinə yetirməklə məşğul olurlar, bu da ümumilikdə inzibati iş kimi qiymətləndirilməlidir [5].

Bu baxımından "hər hansı bir inzibati iş insanın düşə biləcəyi bir tələdir, ancaq İnsan Resursu üçün xüsusilə dağıdıcı ola bilər ki, bu da şirkətin korporativ planlaşdırmaya öz töhfəsini vermək qabiliyyətini aşağı sala bilər" [5]. Dəyişən dünya və yeni texnologiyaların inkişafı ilə bu informasiya tələbinə cavab vermək zərurəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsan Resursları menecerləri bilməlidirlər ki, texnologiyaların dəyişməsi yalnız işçilərin məlumatlarının keyfiyyətini yüksəltməyinə yox, həm də təşkilatın ümumi iş səmərəsinə güclü təsir göstərə bilər [5].

Bütün dünya üzrə İKT hesabına məlumatın həcmi ildən-ilə artır. Alimlərin hesabladığı kimi, 2020-ci ildən sonar Yer üzündə yaradılan məlumatların həcmi hər iki ildən bir iki dəfə çoxalacaq [8]. Digər tərəfdən, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsi yaradıcılığın inkişafına kömək edə biləcək məkan-təsvir düşüncəsinə məsul olan beynin sağ yarımkürəsinin funksiyalarının inkişafına gətirib çıxarır. Bu, kompüter şəbəkələrində işlədilən diqqətin və düşüncə tərzinin

hərəkətsizliyini yaradan yaradıcılıq üçün də təkan ola bilər. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının gələcək tədqiqata ehtiyacı olan psixi proseslərə təsirinin bütün bu aspektləri daha dərinədən öyrənilməlidir.

İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi bəşəriyyətin sosial-tarixi inkişaf perspektivlərini, fərdi taleyini, bu qlobal tarixi prosesdə yerinə və roluna radikal şəkildə təsir edir. Bu şərtləri təhlil edən V.A. Pleshakov rəqəmsal, mobil və internet texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqəli beşinci informasiya və texnoloji inqilabı (1990-cı illər) qeyd edir. Onun fikrincə, əgər insanlığın təkamülü təkamül baxımından informasiya inqilabı (kiberevolution) mərhələsinə giribsə, onda cəmiyyətin inkişafının yeni bir mərhələsi baş verir - insan kiberevolyusiyası dövrü [9].

İnternet İKT-nın ən vacib forması kimi. İnternet bütün dünyaya üzrə əlaqə yaratmalarda olan maneələri aradan qaldırmışdır. Belə ki, ani müddətdə hər bir məlumat coğrafi, mədəni, siyasi sərhədlər bilmədən dərhal insanın ixtiyarında olur.

İnternet müxtəlif xalqların bir-birləri ilə birbaşa ünsiyyət yaratmasına səbəb olmuşdur. İnternetdə saytların yaranması ilə daxilə və xaricə insanlar arasında olan sədlər aradan qalxdı. Bütün insanlar öz aralarında əlaqələr yaratmaq imkanı əldə etdilər. İnternetdən istifadə etməklə insanlar yeni kitabları, jurnalları və qəzetləri oxumaq imkanı əldə edirlər.

İnternet artıq gündəlik iş vərdişinə çevrilmişdir. Belə ki, bəziləri özlərinin xatirələrini belə gündəlik olaraq İnternetdə qeyd edir.

Qeyd edək ki, İnternetə çıxış həm də mobil telefonlar vasitəsilə həyata keçirilir. Az vaxtda mobil telefonlar elə sürətlə yayıldı ki, artıq bu sahədə də seçim çox genişdir. Belə ki, indi elə bir adam, hətta kiçiklər belə mobil telefonlarla gəzir. Kompüterlərin yayılması və istifadəsi mobil telefonlara eyni vaxta təsadüf edir. Kompüter telefondan əvvəl məktəblərin, universitetlərin, dövlət idarələrinin, ümumi mərkəzlərin ixtiyarına verilmişdir. Bununla belə onlar mənzillərə o qədər də geniş sürətdə yol tapmamış və yayılmamışdır və yalnız iş yerlərində istifadə olunur (amma bu proses sürətlə davam edir).

Bununla belə geridə qalmış ölkələrin əksəriyyəti iqtisadi çətinliklər və informasiya qıtlığından əziyyət çəkir. Onlar üçün birinci növbədə informasiya vasitələrini gücləndirmək lazımdır: telefon, dövlətin İnternetdən istifadəsinin gücləndirilməsi, xüsusi sahələrdə iştirakı artırma, İnternet xidməti sahəsində bazarı qaldırma, bütün sakinlər üçün elektron poçt ünvanları yaratma imkanı, məktəblərə, universitetlərə, kitabxanalara və s. elmi-tədqiqat müəssisələrə daxil olmaq üçün imkanların açılması, uzaq məsafədən müşahidə etməklə inkişaf etməkdə olan ölkələrin müəyyən sahələrinə sərmayə qoyma və s. işlər asanlıqla İnternet vasitəsilə həyata keçirir və bu imkan həmin ölkələr üçün çox vacibdir.

İnternetdən istifadə etməklə insanların onlara edəcək təsirləri təyin etmək üçün fərdi, ictimai, iqtisadi, siyasi, mədəni və s. məsələlərə fikir vermək lazımdır.

Fərdi məsələdə əsas odur ki, əldə olunan hər bir məlumat yeniyetmə üçün faydalı olsun. Oradan aldığı biliklərin hansı ictimai və ya ideoloji qruplara aid olmasını təyin etmək üçün gərək pedaqoq, psixoloq ya da sosioloq olsun.

Yeniyyətlər istifadə etdikləri saytları adətən azad surətdə seçirlər. Etiraf etməliyik ki, həmin saytların cavanlara təsiri mənfi də olur. Belə ki, müşahidələr göstərir ki, İnternet yeniyyətlərin psixoloji durumuna, rəftarına ciddi təsir göstərir. Təbii ki, onların rəsmi qaydada tərbiyəsini İnternetdən alan biliklər də formalaşdırır. Həm də İnternetdən istifadə edən işgüzar insanların əksəriyyəti öz fəaliyyətlərini yeniyyətlilik dövründən başlayıb.

Cavanlar İnternetdən istifadə etməklə, özlərinə faydalı olan bəzi şeylərdən məhrum olurlar. Bu maneələr bir neçə şəkildə ola bilər. Məsələn cinsə, əks cinslərə qarşı daxili tələbatın itməsi və s. Bu kimi problemlər təcrübədən keçirilmişdir. Bu maneələr böyük və çətin olarsa, cavanların da problemləri o qədər çətin olacaq. Problemlərə dair psixoloji biliklər ümumi xarakter daşıyır. Yeniyyətlərin rəftarının müşahidəsi, cavanlarla və valideynlərlə olan müsahibələr, klinik xəstəxanaların təcrübələri sayəsində olduqca faydalı üsullar həmin problemlərin həlli üçün təklif olunur.

Pedaqogika və sosiologiya da cavanların problemlərinin həllində yardımçı ola bilər. Onların biliklərini də istifadə etməklə cavanların cismani, şəxsiyyətlə bağlı, ailə, ictimai əlaqələrlə bağlı, təhsil, peşə, mədəni, dini, əxlaqi problemlərini həll etmək olar. Bu üsulla lazımi proqramlar, tədbirlər həyata keçirilə bilər və onlar cavanların problemlərini bir qədər azaldar. Qeyri-rəsmi tərbiyə ilə bağlı fəaliyyət növləri və ya proqramlardan kənar fəaliyyət sahələri cavanların problemlərinin həllində böyük rol oynaya bilər.

İnsanlar İnternetdən istifadə etməklə müxtəlif icmaların və qrupların üzvləri olmaqla fərqli adət, ənənələrin, əxlaqi və ictimai dəyərlərin təsiri altına düşürlər. Bu məsələlər onların şəxsiyyətlərində öz əksini tapır və nəticədə onların düşüncəsində tamamilə fərqli əxlaqi, ictimai və iqtisadi baxışlar meydana gəlir. İctimai dəyərlər və normalar da bundan yaxa qurtara bilmir. Bu işdə planlaşdırılan əsas məsələ insanın mühitdən asılılığı və insanların buna hazır olmamasıdır. Bəziləri özlərini bunlara qarşı qoyurlar. Bu məsələdə mənəvi-psixoloji amillər mühüm rol oynayır. Həmin amillərdən adətən daha çox qorxu, təşviş, nigarançılıq, planlaşdırma, başqaları ilə əlaqə yaratmadan çəkinmə, peşə və əqidə problemləri, daxili təzadlar, mənəvi sarsıntılar və s. hallar müşahidə olunur.

İnternetdən istifadə tədricən artır və insanlar günbəgün onun təsiri altına düşürlər. Xüsusilə bu təsir onların fikirlərində, əqidələrində, əxlaqında, rəftarında özünü büruzə verir. Yaşlılardan fərqli olaraq uşaqlar bunlara daha çox aludədirlər. təəssüflər olsun ki, bu gün İnternetdən istifadə həm də cinayətlərə, əxlaqi pozğunluqlara və başqa mənfi hallara da rəvac verir. Həmin hallar həm də İnternetdən istifadə edən uşaqların tərbiyəsində də bəzən təsir edir və bütün insanlar arasında yayılmaqla əqidəsi zəif, iradəsiz insanları öz təsiri altına alır.

İKT və İnternet-asılılıq.

“İnternet asılılığı” müasir asılılıq (Modern addiction) adlandırmışlar. Həqiqətdə internet asılılığı narkotik maddələr və digər asılılıq yaradıcı işlərlə eyni cərgədə durur.

Düzdür bu asılılığın cismi problemləri az olsada amma yaratdığı ictimai problemlər baxımından digər asılılıq növləri ilə demək olarki eyniyyət təşkil edir.

Davranışlarına cavabdeh olmamaq, guşəneşin olmaqdan doğan xoşagəlməz əlamətlər, ictimai inziva, peşə və təhsildən soyumaq internetə asılılığın xoşagəlməz asılılıqlarıdır. İnternet asılılığı olan insanlar üçün digər bir sıra əlamətlər də göstərilir ki, o cümlədən çətinliklərdən yayınmaq, günahkarlıq hissi, iztirab, pərişanlıq, ailə üzvlərini və dostları təkrarən aldatmaq İnternetə asılılığın əlamətlərindən hesab olunur.

Kəmiyyət səbəbi: İnternetdən istifadə saatlarının çox olması meyarı üzrə bir sıra araşdırmalar aparılmışdır ki, nümunə üçün “Texas universitetində” 351 tələbə arasında aparılan araşdırmadan məlum oldu ki, həftə ərzində onlar orta həddə 11 saat internet ilə məşğul olmuşlar [11].

Keyfiyyət səbəbləri: İnternet asılılığını tərif edərkən kəmiyyət amilindən də daha mühüm olan amil iş əsnasında “keyfiyyət amili” hesab olunur. Həqiqətdə insanların çoxu “iyirmi” saatdan çox İnternet ilə məşğul olsalar da heç bir problem yaşamırlar. Araşdırmalardan məlum olur ki, bəzi İnternet çalışmaları (oyun, tanışlıq) daha çox asılılıq yaradır. Ümumiyyətlə götürdükdə o vaxt ki İnternet ilə məşğul olmaq həyatın digər sahələrinə əhəmiyyətin azalmasına gətirib çıxararsa “xəstəlik” (anormal) halətinə çevrilir.

Psixoloqlar hələ qəti qərara gələ bilməyiblər ki, bu fenomeni necə adlandırsınlar. Bəziləri onu “İnternetə asılılıq pozuntusu” adlandırırlar, amma bir çoxları isə İnternet onların həyatlarına daxil olmazdan öncə öz kompüterlərindən asılı vəziyyətə düşmüşlər. Bəziləri isə şiddətlə öz kompüterlərindən asılı vəziyyətə düşmüş və İnternetə heç bir meyil göstərmirlər. Bəlkə də biz bu fenomeni “kompüterə asılılıq” adlandırmalıyıq [12].

Texnologiya asılılığı zarafat deyil

Hələ bəzi insanların video oyunlara qarşı olan asılılıq və bağlılığını da unutmaq olmaz. Təsviri oyunlar da kompyuterlərdir və ya elə kompyuterlərdir ki, çoxlu işlənməyə ehtiyacı vardır. Ancaq eyni zamanda da kompyuterlərdir. Telefon barəsində də bunu söyləmək olar. İnsanlar telefon asılılığına da düşür olurlar. Bu təkcə qərb ölkələrinə aid deyil. Kompyuterlər də olduğu kimi telefonlar da texnoloji cəhətdən geniş formada yaranmışlar. Bəlkə də onları kompyuter əlaqələrinin cərgəsinə aid etmək olar ki, tədqiqatçılar onu internet fəaliyyəti kimi qələmə almışlar (onları SMS adlandırırlar).

Virtual aləm asılılığı

Yaxın zamanlarda təsviri kompyuter, telefon və texnologiya mümkündür ki bir yerdə cəmlənsin və bunulada daha çox asılılıq əmələ gətirsin. Məcəzi fəza asılılığı bəzində oyun və rəqabətdən, bəzilərinde ictimai tələbatdan və bəzilərinde isə iş asılılıqdan əmələ gəlirlər. Elə isə mümkündür ki, təfəvütlər zahiri xarakter daşısin. İş

və oyuna asılılıq sən deyən elə də geniş yayılmadığı üçün bu barədə olan geniş məqalələr toplusuna da rast gəlinməmişdir.

Bu mövzular daha aktualıq kəsb etmir. İndi yazılan məqalələr əsasən internet asılılığı barəsində dövr edir.

İnternet asılılığı.

İKT ilə bağlı psixoloji asılılıq növləri çoxdur. Onlardan biri də İnternet-asılılıqdır. Bu pozuntunun adı müxtəlif formada səslənir o cümlədən, İnternetə davranış asılılığı, İnternetdən xəstəlik istifadəsi, İnternetdən həddən artıq istifadə və s. kimi tanınır.

Bütün istifadəçilərin İnternet asılılığına düşər olması mümkün olsa da bəziləri daha çox əziyyət çəkirlər. Adətən daha çox asudə vaxtları olanlar, evdə daha çox vaxt keçirənlər, şagirdlər asudə vaxtlarında məxsusən də yay fəslində bu xəstəliyə tutulma ehtimalları vardır. Cinsi mənsubiyyət də İnternetə asılılıq ölçüsü və istifadə növünü təsir altına salır. Kişilər İnternetdə daha çox qüdrət, vəzifə, hakimiyyət və cinsi arzular axtarışındadırlar. Qadınlar isə dostluq və himayə əlaqələri, aşıqanə və özlərini digərlərindən qoruya bilən himayəedici axtarışındadırlar. Son bir neçə ilə ərzində dünyada baş verən dəyişikliklər sırasında həm də yeni texnologiyalarının həyatımıza daxil olması və onların istifadəsinin çoxalmasıdır. Amma kompyuter əsrinin başlanması ilə müxtəlif tipli proqramların yaranması və bunun da məntiqi nəticəsi olaraq İnternetin istifadəyə verilməsindən sonra “İnternet asılılığı” meydana gəldi.

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, insanı dostlarından və ailəsindən uzaqlaşdıran, onda davranış və şəxsiyyət pozuntuları yaradan İnternetdən həddən artıq və xəstəlik formasında istifadə etmək “İnternet asılılığı” adlanır.

Tədqiqatçılar spirtli içkilər, narkotik maddələr, qumar və s. düşgünləri kimi asılılıq yaranan insanları araşdırarkən bu nəticəyə gəldilər ki, bu insanlar kompüterdən daha çox istifadə edənlərdir ki, onlarda bu yeni texnologiyaya tərəf meyillənmə vardır. Çünki ilk öncə nəzərə çarpırdı ki, bu asılılıq daha çox proqramistlər, hard disk və nərm disk yazanlar arasında müşahidə edilməsi idi.

O zaman kompüter istifadəçilərinin sayı çox az idi və bu yeni texnologiya təkcə ordu və böyük maliyyə mərkəzlərində yerləşirdi. Elə bu səbəblərə görə “İnternet asılılığı” elə də ciddi əhəmiyyət kəsb etmirdi. Amma hal-hazırda hər gün kompüter və İnternet istifadəçilərinin sayı artmaqda davam edir. Həmin artım arxasında bu texnologiyaya nisbət asılılığı olan insanların sayı getdikcə artmağa başladı.

İnternet asılılıq xəstəliyi o insanlara şamil edilir ki, uzun zaman və davamlı olaraq kompüter oyunlarına vaxtını sərf edib və İnternetdə qrup şəklində olan müzakirələrdə iştirak edir. Deməli bu texnologiyadan o, asılı vəziyyətə düşmüşdür. Bu insanlar öz barəsində olan bütün hadisələrdən xəbərsiz olub, iştahdan kəsilir, öz dostlarından uzaqlaşır və davranışında problemlər meydana çıxır.

Tədqiqatlar sübut edir ki, həddən artıq kobud rəftar, davranış adətlərinin dəyişilməsi, şəxsi gigiyena qaydalarına fikir verməmək, cəmiyyətdə iştirak etməyə

meylin olmaması və bir sıra əsəb xəstəliklərinə aludə olmaq İnternet asılılığının əlamətlərindəndir [9].

Hesablanıb ki, İnternet asılılığı olan insanların 25-50% -i asılılığın səbəbini kompyuter və İnternetin onların məşğuliyyəti olması ilə izah edirlər. Həmin şəxslər elə insanlardırlar ki, onların işlərində və ya evlərində gördükləri iş kompyuter və İnternet ilə əlaqədardır. Haris tədqiqatlar mərkəzi tərəfindən 305 işçi üzərində aparılan tədqiqat nəticəsində məlum olub ki, işçilərin çoxu həftə ərzində bir gündən artıq vaxtlarını İnternetə sərf edirlər. Halbuki onların heç biri təlim və ya informasiya saytlarına bu vaxtı sərf etmirlər [10].

Müxtəlif nəzəriyyələr İnternet asılılığı barədə müxtəlif fikirlər söyləmişlər:

Bioloji-tibbi nəzəriyyə: Keçirilən əsəb və beyin gücsüzlüyü sahəsində irsi və anadangəlmə amillər İnternet asılılığın ziyanlarının qəbul edilməsinə təsiri ola bilər.

Psixoloji nəzəriyyə: Asılılığı uşaq yaşlarında alınan travmalar, irsi psixoloji səbəblər və digər pozuntular ilə müəyyən şəxsiyyət davranışı ilə əlaqədar yarana bilər. Məsələn, stress bu sahədə mühüm amillərdən hesab oluna bilər.

Davranış nəzəriyyəsi: İnternetdə və ona aidiyyəti olan sahələrdə əsas səbəb fərdin ona qarşı tapdığı qüvvədir. Fərd ilk dəfə İnternet ilə tanış olduqda, İnternetin onun tələbatlarına cavab verdiyini gördükdə ona meyli yaranır və bu sahədə fəaliyyəti davam edir [7]. İnternetdən asılılıqların əsas növlərinin siyahısı əlavə olunmaqla genişləndirilə bilər: hacking; onlayn aksiyalar və onlayn mağazalarda olan əşyalar üçün könüllü istək; öz veritabanınızı yaratmaq üçün torrent izləyicilərindən video və audio materiallardan sonsuz yüklənmə və s.

ƏDƏBİYYAT

1. David H Gustafson, Sr., Fiona McTavish, David H Gustafson, Jr., Jane E Mahoney, Roberta A Johnson, corresponding author John D Lee, Andrew Quanbeck, Amy K Atwood, Andrew Isham, Raj Veeramani, Lindy Clemson, and Dhavan Shah. The effect of an information and communication technology (ICT) on older adults' quality of life: study protocol for a randomized control trial // *Trials*. 2015
2. Conceptual Framework for Studying the Effects of ICT in Education // Friedrich Scheuermann: European Commission, Joint Research Centre, Centre for Research on Lifelong Learning (CRELL) Ispra, Italy. Lisbon European Council March 2000
3. Rafal Wajszczyk/ A study of the impact of technology in early education // <http://www.teknat.uu.se/student>
4. Proceedings of the IADIS International Conference ICT, Society and Human Beings // Las Palmas de Gran Canaria, Spain 21-23 July 2015. Edited by Piet Kommers, Pedro Isaías and Heredina Fernandez Betancort

5. Mulyanyuma Aaron Aaron. Impact of information communication technology on human resource management // www.iadisportal.org/ict-2015-proceedings

6. Zuckerman, H. (1997) *Scientific Elite: Nobel Laureates in the United States*, New York, Free Press.

7. Лысак И.В., Белов Д.П. Влияние информационно-коммуникационных технологий на особенности когнитивных процессов // Известия ЮФУ. Технические науки, 2013, № с.246-254 (<https://cyberleninka.ru/>).

8. Prensky M. *From digital natives to digital wisdom: Hopeful essays for 21st century learning*. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2012. – 240 p

9. Кожаринова А.К. Осмысление влияния развития новых коммуникационных технологий на детей дошкольного возраста // Электронный научно-публицистический журнал "Homo Cyberus". - 2016. - №1. // <http://journal.homocyberus.ru/>.

10. Robert I. Simon, Liza H. *Голд American Psychiatric Publishing*, May 6, 2010 - Medical - 726 pages

11. Пан А.С. *Укрощение цифровой обезьяны*. — М.: АСТ, 2014. — 319 с.

12. Кочетков Н.В. Социально-психологические аспекты зависимости от онлайн-игр и методика ее диагностики // *Социальная психология и общество*. 2016. Т. 7. № 3. С. 148—163

XÜLASƏ

Məqalədə göstərilir ki, insanın zehni yaradıcılığı yalnız bir sıra anadangəlmə atributları ilə tamamlanmış, əvvəlcədən formalaşmış, anadangəlmə işarələr və kodlar istehsalçısı kimi deyil. Psixi həyat ünsiyyətə yönəldilir, başqaları ilə ünsiyyətdə formalaşır və başqaları ilə həmişə fəaliyyətdə olur. Fərdlərin hərəkətləri və bacarıqları istənilən real praktiki məqsədlər və sosial-mədəni hədəflər konteksti olmadan başa düşülə bilməz. Təcrübəni təşkil etmək, anlamaq və yeni biliklər yaratmaq üçün ünsiyyət vasitələrini təmin edən yalnız cəmiyyətdir. Bu baxımından texnoloji avadanlıq, xüsusi şəkildə hazırlanmış informasiya məkanı da bu prosesdə aparıcı amillərdən biri kimi göstərilə bilər.

АННОТАЦИЯ

В статье отмечается, что умственное творчество человека – это не просто производитель врожденных знаков и кодов, которые только что были дополнены рядом врожденных атрибутов. Психическая жизнь направлена на общение, формируется в общении с другими и постоянном контакте с ними. Действия и способности отдельных лиц не могут быть поняты без контекста реалистичных практических и социально-культурных целей. Лишь общество предоставляет средства коммуникации для организации, понимания и формирования новых знаний. В этой связи технологическое оборудование, специально разработанное информационное пространство также можно рассматривать как один из ведущих факторов в этом процессе.

ANNOTATION

The article stresses out that the mental activity of a person is not just a producer of the inborn signs and codes, which have been supplemented by a number of innate attributes. Psychic life is aimed at communication, is formed in communication and constant interaction with others. Actions and capabilities of individuals can not be understood outside the context of the realistic practical and socio-cultural goals. Only the society provides the means of communication for the organization, understanding and formation of new knowledge. In this regard, a technological equipment and a specially developed information space can also be considered as one of the leading factors in this process.

Çapa tövsiyə etdi: Prof. Q.Y.Abbasova